במעגלי חינוך
מחקר עיון ויצירה

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 2 מרס 2012

ניתן לקריאה באתר המכללה:
http://www.dyellin.ac.il

התנהגויות של נטילת סיכון בקרב ילדים ובני נוער בעת גלישה באינטרנט

רויטל סלע־שיוביץ

התנהגויות של נטילת סיכון בקרב ילדים ובני נוער בעת גלישה באינטרנט

רויטל סלע־שיוביץ[1]

תקציר

תהליך הגלובליזציה המואץ בעשורים החולפים והפיכת המחשב למרכיב דומיננטי בתרבות הפנאי של ילדים ונוער, עוררו את הדאגה החברתית לכניסתם למצבי סיכון באינטרנט. האינטרנט נתפס בקרב צעירים כמקום חופשי ושוויוני ושכיחות הגלישה בו בקרב בני נוער גבוהה בהשוואה לקבוצות גיל אחרות. הגלישה ברשת מאתגרת את הצעירים במגוון אפשרויות בחירה רחב, אולם היא גם חושפת אותם למצבי סיכון רבים. מטרת מאמר זה היא לבחון התנהגויות של נטילת סיכון בעת גלישה באינטרנט בקרב ילדים ובני נוער הן בהקשר של היותם קורבנות לעבריינות והן בהקשר לביצוע עברות מצדם. תרומת המאמר לספרות המחקר הוא בהעלאת המודעות בקרב אנשי החינוך להתנהגויות המסוכנות הקשורות לגלישה באינטרנט וכן בדיון המוקדש לדרכי התמודדות ומניעה במסגרת בית הספר ומערכת החינוך.

תארנים: בני נוער, גלישה באינטרנט, התנהגויות של נטילת סיכון, קורבנות, עבריינות מחשב

הקדמה

דאגה חברתית ואפילו פאניקה מוסרית לגבי השפעת הטכנולוגיה על הדור הצעיר, הייתה קיימת כבר בתחילת המאה העשרים, עם הופעתו של הקולנוע. באופן דומה, בשנות החמישים עם כניסתה של הטלוויזיה לבתים בארצות הברית, התעורר שיח ציבורי רחב לגבי השפעת הצפייה באלימות על התנהגות הילדים והנוער, אשר שימש טריגר לאלפי מחקרים. תהליך הגלובליזציה המואץ בעשורים האחרונים, והפיכת המחשב למרכיב דומיננטי בתרבות הפנאי, עוררו מחדש את הדאגה לכניסת ילדים ונוער למצבי סיכון באינטרנט (Mitchell et al. 2003; Potter & Potter, 2001). יש הסבורים כי הגלישה באינטרנט הפכה לחצר האחורית של משחקי הילדים והנוער. מחד גיסא היא מאתגרת את הצעירים במגוון אפשרויות בחירה רחב, ומאידך גיסא היא חושפת בפניהם מצבי סיכון ומזמנת הזדמנויות לביצוע עברות. מטרת המאמר היא להעלות למודעות את הקשר בין גלישה באינטרנט לבין התנהגויות שיש בהן סיכון בקרב ילדים – ובעיקר בני נוער – בקרב אנשי חינוך. חלקו האחרון של המאמר יוקדש לדיון בהתמודדות עם נושא זה במסגרת מערכת החינוך.

גלישה באינטרנט בקרב בני נוער

השימוש במחשב ובעיקר הגלישה באינטרנט הפכו מאז תחילת שנות התשעים, למרכיב דומיננטי בדפוסי הפנאי של ילדים ונוער. האינטרנט נתפס בקרב צעירים כמקום חופשי ושוויוני ושכיחות השימוש בו בקרב מתבגרים גבוהה בהשוואה לקבוצות גיל אחרות (ברק, 2006; Peter et. al., 2006). הנתונים מלמדים כי מבחינת היקף השימוש של בני נוער באינטרנט ב־40 מדינות באירופה ובצפון אמריקה, ישראל ממוקמת במקום השני (הראל־פיש ואחרים, 2009). הגלישה באינטרנט משמשת את המתבגרים בעיקר לצורך תקשורת בין־אישית ולשם קבלת דואר אלקטרוני. כמו כן, נמצא כי בעבור חלק מבני נוער היא משמשת תחליף לקשרים חברתיים קרובים. צעירים שדיווחו על מיעוט בקשרים חברתיים קרובים או על תחושת בדידות חברתית, נוטים לגלוש באינטרנט זמן רב יותר (Mesch, 2001).

1 ד"ר רויטל סלע-שיוביץ מרצה במכללה ע"ש דוד ילין

במחקר שנבדקו בו דפוסי השימוש באינטרנט בקרב ילדים ובני נוער בישראל, כמחצית מהנבדקים דיווחו על זמן גלישה באינטרנט בממוצע 6-12 שעות בשבוע, וכחמישית דיווחו על גלישה באינטרנט יותר מ-13 שעות בממוצע בשבוע (דוח הכנסת, 2010). ניתוח הבדלי המגדר לגבי השימוש במחשב מלמד כי לא קיימים הבדלים מובהקים בין המינים. עם זאת, בנים פועלים במגוון רחב יותר של פעילויות באינטרנט בהשוואה לבנות (Mesch & Talmud, 2007).

אולם, למרות השימוש הנרחב של מתבגרים באינטרנט, מרבית ההורים אינם מקיימים פיקוח על הגלישה ברשת ומעורבותם מועטה (למיש ואחרים, 2009; Sthal & Fritz, 2002). מן הנתונים נראה כי מרבית ההורים (53%) אינם מתעניינים בדפוסי הגלישה של ילדיהם. כמו כן, רוב ההורים אינם משוחחים עם ילדיהם לגבי הסכנות הטמונות בגלישה באינטרנט (62%), וכשני שליש מהם מאפשרים לילדיהם לגלוש באינטרנט ללא הגבלת זמן (משרד החינוך, 2009). מגמה דומה לגבי היעדר פיקוח הורי בנושא הגלישה ברשת נמצאה גם בארצות הברית, אנגליה ואוסטרליה (Sthal & Fritz, 2002; Kimberly et al., 2005; Richardson, et al., 2002). יש הסבורים כי הפיקוח המועט של ההורים נובע הן ממאפייני המדיום והן מהעובדה שההורים נתפסים כבעלי מיומנויות טכנולוגית נמוכות לגבי השימוש באינטרנט בהשוואה לילדיהם, ועל כן הם נמנעים מלהיות מעורבים כדי שלא תתגלה נחיתותם ותתערער סמכותם ההורית (למיש ואחרים,2009; Ribak, 2001).

בשנת 2008 נחקק בישראל חוק המחייב את ספקיות שרותי האינטרנט להציע תוכנות סינון ובקרה ללקוחותיהם (דוח הכנסת, 2010). חקיקה דומה לגבי תוכנות סינון באינטרנט קיימת גם בארצות מערביות אחרות, כמו בארצות הברית, אנגליה ואוסטרליה (Mitchell et. al., 2003). אולם, הנתונים מלמדים כי למרות החוק שנחקק, ברוב הבתים בישראל (78%) לא מותקנת תוכנת סינון המגבילה כניסה לאתרים מסוכנים (דוח הכנסת, 2010). יש לציין, כי גם בארצות מערביות אחרות לא נעשה שימוש נרחב בתוכנות סינון ובקרה במחשבים הביתיים (Finkkelhor et. al., 2000; Mitchell et al., 2005). נוסף על כך, מן הראוי להדגיש כי תוכנות בקרה וסינון יכולות לסייע בחסימת חומרים לא-ראויים, אך הן אינן יעילות במאת האחוזים, ובוודאי שאינן תחליף לפיקוח ולהסברה מצד המבוגרים בקשר לשימוש הצעירים באינטרנט (Kimberly et al., 2005).

מצבי סיכון באינטרנט

בעת הגלישה באינטרנט נחשפת בפני הילדים והנוער קשת רחבה של מצבי סיכון או קורבנות, שכן האינטרנט פרץ את גבולות הפיקוח והצנזורה שהיו נהוגים בעבר לגבי חשיפה לתכנים אלימים ומיניים. עד לעשור החולף, חקר השפעת האלימות והסטייה במדיה על הצופים התמקד בעיקר באלימות בטלוויזיה. המחקרים מלמדים כי ההשפעה הגדולה ביותר של היחשפות לאלימות היא על ילדים ונוער, מכיוון שהם מתקשים להבחין בין מציאות לדמיון. לכן, כשמוצגת האלימות, היא נתפסת בעיניהם כחלק מהמציאות החברתית (למיש, 2006; סלע-שיוביץ; 2004). כמו כן, היחשפות מתמשכת לתכנים אלימים במדיה מגבירה את ההסתברות להתנהגות אלימה הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך. ההשפעה בטווח הקצר באה לידי ביטוי בהגברת האלימות המילולית, האלימות הפיזית, ומחשבות תוקפניות מצד הצופים, ואילו בטווח הארוך היא משפיעה על עמדות הצופים וגורמת לתפיסת ההתנהגות האלימה בתור התנהגות נורמטיבית בחברה (Anderson et. al., 2003; Ferguson et. al., 2009). כמו כן, נמצא כי היחשפות מתמשכת לאלימות גורמת דה-סנסיטיזציה בקרב הצופים, כלומר, להפחתת הרגישות לסבל של הזולת.

בנוסף, נמצא כי היחשפות מתמשכת לאלימות עשויה לעורר בקרב הצופים חרדות שייהפכו לקורבנות ואף ללמדם דפוסי התנהגות של קורבנות, כגון התנהגות פסיבית במהלך תקיפה (סלע-שיוביץ 2004; Carnagey, 2006). יש לציין, כי השימוש באינטרנט מאפשר כיום הורדה של סרטים אלימים ללא כל

פיקוח והגבלה, באמצעות תוכנות פשוטות. כמו כן, ילדים ובני נוער מתקשים לעתים להבחין בין מציאות לדמיון לגבי התכנים המוצגים ברשת. לדוגמה, סרטים המוצגים באתר יו-טיוב: בחלקם האלימות המוצגת מבוימת ובחלקם לא. במחקר שבדק את תפיסת בני הנוער את מצבי הסיכון הקיימים בשימוש באינטרנט, נמצא כי מרבית בני הנוער שנבדקו (65%) דיווחו על מודעות לקיומן של סכנות במהלך הגלישה ברשת. בנות מדווחות יותר על מודעות לסכנות בהשוואה לבנים (אם כי ההבדלים אינם מובהקים). תפיסת הסיכון מדווחת בעיקר בהקשר לעברות מין: אונס, הטרדה מינית ופדופיליה (למיש ואחרים, 2009). בדיון שלהלן יפורט לגבי ההיבטים השונים של היחשפות למצבי סיכון באתרי האינטרנט:

- **חשיפה לפורנוגרפיה** – הממצאים מלמדים כי בפני כשליש מהילדים והנוער בישראל נחשפה פורנוגרפיה באינטרנט. היחשפות לפורנוגרפיה מאפיינת בעיקר מתבגרים, אולם כרבע מהילדים בגילאי בית ספר יסודי דיווחו על כניסה לאתרים פורנוגרפיים בטעות במהלך הגלישה. נוסף לכך, נמצא כי בנים יותר מבנות נוטים להיכנס לאתרי פורנוגרפיה בכוונה. כחמישית מהילדים והנוער דיווחו שקיבלו תוכן מיני בדואר אלקטרוני או בצ'ט ואף השיבו מסר בעל תוכן מיני (למיש ואחרים, 2009). סקירת המחקרים מלמדת כי יש קשר בין מאפיינים אישיותיים של הגולש לבין כניסה לאתרים פורנוגרפיים. בנים מתבגרים, הנוטים להתנהגות אלימה, מדווחים על תחושת מחויבות נמוכה לבית הספר ולמשפחה, וכן בעלי קשרים חברתיים מועטים, מחפשים יותר תכנים מיניים ונכנסים יותר לאתרים פורנוגרפיים (Mesch, 2009).
- **ניצול או פגיעה בידי עבריינים באינטרנט** – ילדים ובני נוער מתקשים להבחין אם הדמות שעמה הם מתקשרים באינטרנט היא אמיתית או מתחזה. כתוצאה מכך, הם חשופים לפגיעה ולקורבנות באינטרנט כגון: פדופיליה, שידול לזנות, הטרדה מינית, הונאה, גניבת זהות וכיוצא באלה (Mitchell et. al. 2003; Chase & Statham, 2005). זכור לרבים האירוע הטרגי בו נרצח הנער אופיר נחום בשנת 2001 לאחר שקשר קשר באמצעות האינטרנט עם המחבלת אמנא מונא, שפיתתה אותו להגיע לפגישה בירושלים – שם נרצח.
- **צפייה בהתנהגויות סטייה המאופיינות בפגיעה עצמית** – בני נוער החווים מצבי משבר משתמשים לעתים ברשת האינטרנט לצורך קבלת תמיכה חברתית, הפגת תחושת הבדידות ושיתוף אחרים בתחושות מצוקה. אולם בחלק מהאתרים, לצד התמיכה הניתנת ישנה הדרכה ואפילו עידוד להתנהגויות מסוכנות. לדוגמה, ניתוח התוכן באתרים של קהילות פרו-אנה (כינוי לקהילות וירטואליות לצעירות הסובלות מאנורקסיה), מראה כי קיימים מסרים המעודדים התנהגויות מסוכנות, כגון: ירידה במשקל, חיתוך עצמי או מעשי התאבדות. כמו כן, לעתים הדמויות מתוארות באמצעות גלוריפיקציה העשויה להתפרש כמתן לגיטימציה להתנהגויות המסוכנות שביצעו (בוניאל-ניסים וברק, 2009).
- **גלישה באתרי שנאה ושטנה** – ילדים ובני נוער משוטטים לעיתים קרובות באינטרנט, ומתוך סקרנות נחשפים בפניהם אתרים המכילים דברי שנאה ושטנה כמו אתרי ארגוני טרור, או אתרי אידיאולוגיות קיצוניות כמו התנועה הניאו-נאצית. הממצאים מלמדים כי כחמישית מבני הנוער בישראל גלשו באתרים המפיצים מסרי שנאה ושטנה (למיש ואחרים, 2009).

עבריינות וירטואלית בקרב בני נוער

במקביל להיחשפות למצבי סיכון, האינטרנט מזמן לבני הנוער, ואף למבוגרים, הזדמנויות שונות לביצוע התנהגויות עבריניות. למעשה, כמעט כל סוגי העברות שאפשר לבצע ללא מחשב מבוצעות כיום באמצעות המחשב. כך לדוגמה, עברות הסגת גבול כוללות חדירות ופריצות למחשבים, או לאתרי בלוגים של אחרים, ייצור וירוסים, תולעים וסוסים טרויאניים והפצתם. התנהגות אלימה באינטרנט כוללת השחתת אתרים, אלימות חברתית (Cyber-bullying), הטרדות, ועברות מין. כמו כן, אפשר לעבור עברות גנֵבה כגון זיוף, הונאה, הלבנת

כספים והימורים, ועברות של סחר בסמים והפצתם (Majid, 2005; Newman, 2008; Taylor, et al., 2006). מן הראוי להדגיש כי בני נוער רבים כלל אינם מודעים לעובדה שעצם מעשיהם במהלך השימוש באינטרנט הוא בגדר עברה על החוק. המניעים לביצוע עברות באינטרנט, בדומה למניעים לביצוע עברות ללא מחשב, הם רבים ומגוונים כגון: רווח חברתי או רווח כלכלי, מניע אידיאולוגי, מחאה או רצון למרוד, נקמנות, חיפוש ריגושים והפרעות נפשיות. יש לציין, כי במרבית המקרים, המניעים של ילדים ובני נוער לעבור עברות באינטרנט אינם מניעים כלכליים, אלא מניעים חברתיים ואישיים, כגון נקמה, רצון למרוד, סקרנות וחיפוש אחר ריגושים (Taylor, et al., 2006; Willison, 2006). הגלישה באינטרנט יוצרת תחושת אנונימיות מצד המשתמש, ולכן הנכונות של הפרט ליטול סיכונים, גדלה. כחלק מתחושת האנונימיות, בני נוער נוטים לעתים קרובות להשתמש בכינוי אישי במהלך הגלישה. השימוש בכינוי לצורך הגלישה מחזק את תחושת החופש ותורם לתהליך הסרת העכבות האישיות (מנור־מולדון ורומי, 2009; Bargh et. al., 2002). במצבים מסוג זה, המאופיינים בתחושת אנונימיות (כמו לדוגמה, נהיגה בחשיכה), ישנה עמימות לגבי תפיסת האחריות האישית של הפרט המגדילה את ההסתברות לנטילת סיכונים (סלע־שיוביץ, 2004). עבריינות באינטרנט מאופיינת בטכניקת נטרול רגשות האשם, שמשמעותה הכחשת האשם, הכחשת הנזק והכחשה של הקורבנות. נוסף על כך, בדומה לעבריינות "רגילה", עבריינות וירטואלית של בני נוער מאופיינת לעתים קרובות במסגרת הקבוצה. כלומר, עשויה להיווצר תת־תרבות עבריינית של קבוצת צעירים באינטרנט העוסקת בפעילות כגון הימורים, האקרים, בריונות באמצעות המחשב וכדומה (Willison, 2006; Yar, 2005).

דפוס עבריינות וירטואלי נוסף המאפיין בעיקר מתבגרים וצעירים, הוא תופעת ההאקרים החודרים ופורצים למחשבים של משרדי ממשלה וחברות ציבוריות. האקרים הם בעלי ידע ויכולות גבוהות בהפעלת מערכות מחשב, ומאופיינים בחשיבה לא־קונבנציונאלית לפתרון בעיות בכלל ובעיות מחשב בפרט. מניעי ההאקרים הם בדרך כלל סקרנות, נטייה ליטול סיכונים וחיפוש אחר ריגושים ואתגרים. מרבית ההאקרים פועלים בפרק זמן מוגבל, בגיל הנעורים ובתחילת שנות העשרים לחייהם. אולם, חלקם ממשיכים עבריינות זו גם בבגרותם, ואז המניע עשוי להתחלף למניע כלכלי (Yar, 2005). אחד המקרים שסוקר בהרחבה בכלי התקשורת בישראל ובעולם היה המקרה של ההאקר הישראלי, אהוד טננבאום, שזכה לכינוי ה"אנלייזר". טננבאום נעצר לראשונה לאחר שפרץ למחשבי הפנטגון בשנת 1998 בהיותו בן 19 שנים. לפני כשלוש שנים, הוא נעצר שוב בקנדה עם שלושה האקרים צעירים, והוגש נגדם כתב אישום בגין גניבת סכום של כשני מיליון דולר בהונאת כרטיסי אשראי (אילני, 2008).

דפוס עבריינות נוסף הנמצא לאחרונה במגמת עלייה הוא בריונות חברתית וירטואלית המכונה בשם – "cyber bulling". המושג "cyber bulling" קשור לשימוש מכוון בטכנולוגיית האינטרנט בידי אדם או קבוצה מתוך מטרה להשמיץ, לפגוע ולגרום נזק לאחר. השימוש נעשה באמצעות חדירה לבלוגים, אתרים, ורשתות תקשורת כמו הפייסבוק (Basely, 2006). בריונות חברתית באינטרנט נכללת בקטגוריה של תוקפנות עקיפה. להבדיל מתוקפנות ישירה שבה התוקפנות מופנית בצורה גלויה וישירה כלפי הקורבן, התוקפנות העקיפה מופנית כדי לפגוע בצורה סמויה ובעקיפין, באמצעות אחרים. כלומר, מדובר בתוקפנות אשר מטרתה לפגוע בזולת מבחינה חברתית או נפשית באמצעות השמצתו, נידויו והשפעה על אחרים כנגד אותו פרט. תוקפנות עקיפה קשה יותר לאיתור ולטיפול, שכן היא עוקפת את סוכנויות הפיקוח בחברה (סלע־שיוביץ, 2004). במחקר שנערך באוסטרליה דיווחו כרבע מבין המתבגרים על היותם קורבנות לבריונות חברתית ברשת. הנתונים מראים כי ההסתברות להיות קורבן של בריונות חברתית ברשת גדולה יותר בקרב בנות בהשוואה לבנים: 59.1% מבין

הבנות דיווחו שהיו קורבנות בהשוואה ל-38.6% בקרב הבנים (Qing, 2004). האינטרנט הפך אפוא לזירה נוחה מאוד לתוקפנות מסוג זו, שכן הוא מאפשר הפצה של השמצות, מידע שקרי, הסתה וכיוצא באלה, מבלי לסכן את התוקף. בסקר שנערך בברטניה בשנת 2002 נמצא כי כרבע מהמתבגרים היו קורבנות לבריונות חברתית באינטרנט (Basely, 2006).

במרס 2010, הואשמו תשעה בני נוער ממסצ'וסטס, ארצות הברית, שהטרידו נערה בפייסבוק במשך כחצי שנה. הנערה התאבדה והוריה תבעו את בית הספר על הטיפול הכושל שגרם למותה של ביתם. מקרה זה אינו מקרה יחיד. בפברואר 2005, פרצו עימותים קשים בין דרוזים לנוצרים בכפר מע'ר. הרקע למהומות היה שצעיר נוצרי הפיץ תמונות עירום מזויפות של נערות דרוזיות באינטרנט. במהלך העימותים שכללו ירי מאש חיה, נפצעו שמונה בני אדם, הושלכו חזיזים, ונשרפו כלי רכב, בתי עסק ובתי מגורים. גם במזרח ירושלים היו כמה מקרים שכמעט והסתיימו ברצח נערות – בשל "חילול כבוד המשפחה" – שבהם הופצו תמונות מזויפות של נערות בלבוש חשוף באינטרנט.

התנהגות אלימה באינטרנט כוללת בין היתר גם תיעוד של אירועי אלימות פיזית או אלימות מינית והעלאתם לאתר YouTube. האפשרות להעלות סרטים מסוג זה ל YouTube, יצרה אצל חלק מבני הנוער תחושת התלהבות והגברת התיעוד של מעשי אלימות, מתוך רצון לפרסמם ולעקוב אחר הצפייה בהם באינטרנט. אין ספק, כי העלאת סרטים אלה לאינטרנט מעצימה את הנזק הנגרם לקורבנות, ואף גורמת לתחושת השפלה וקורבנות מתמשכת. מקרים אלה מלמדים על ההשלכות החמורות שיש להתנהגות בריונית באינטרנט, ומעוררים את השאלה לגבי מידת אחריות המורים והצוות הבית ספרי לפעול ולהתערב כדי למנוע מקרים כאלה. חשוב לציין, כי במרבית המקרים הזירה החברתית באינטרנט היא הזירה החברתית של בית הספר וסביבת המגורים. כלומר, במרבית המקרים, הילדים הפועלים בבריונות וקורבנות פעולתם לומדים באותו בית ספר ואפילו באותן הכיתות.

דיון

בפרק זה תיבחן היערכות משרד החינוך להתמודדות עם מניעת התנהגויות שיש בהן סיכון במהלך הגלישה באינטרנט, ובחלקו השני יוצעו הצעות לפעילות נוספת למניעה.

בדיקת דרכי ההתמודדות במערכת החינוך מלמדת כי מניעת התנהגויות יש בהן סיכון באינטרנט מתרחשת בשלושה תחומים מרכזיים: חינוך וההסברה, קשרי בית הספר וקהילה, ובתחום הארגוני. להלן יפורט לגבי כל אחד מהתחומים.

בתחום החינוך וההסברה, משרד החינוך הוציא חוברת הדרכה לצוות החינוכי ושמה: "מחנכים לגלישה בטוחה נבונה". החוברת נועדה להקנות לצוות החינוכי ידע לגבי מצבי סיכון במהלך הגלישה ברשת. בחוברת יש עיסוק במגוון נושאים כגון: כללי אתיקה של גלישה בטוחה, צרכנות נבונה ברשת, מהות חוק המחשב, בריונות מקוונת ועוד. בחוברת מוצע מגוון פעילויות חינוכיות בנושאים שהוזכרו לעיל, המותאמות לבתי הספר היסודיים ולבתי הספר התיכוניים (מחנכים לגלישה בטוחה, 2005). נוסף על כך, משרד החינוך הפיק סרטוני הסברה בנושא כללי גלישה בטוחה, המותאמים לבתי ספר יסודיים ותיכוניים. סרטוני ההסברה לבתי הספר היסודיים הופקו בכיכובם של כוכבי ערוץ הילדים, עובדה שעשויה להשפיע על מידת הקשב והעניין שהילדים יגלו במסרים המועברים. לכל סרטון הסברה מצורפת הצעה לפעילות חינוכית בהתאם לתכנים המוצגים בסרט ולגיל הילדים (משרד החינוך, אתר מינהל מדע וטכנולוגיה, 2011).

בתחום הכשרת מורים, משרד החינוך מציע מגוון סדנאות לצוות החינוכי בנושא בטיחות בגלישה באינטרנט, כדי לחזק את הידע של מורים ואת תחושת המסוגלות שלהם לקיים שיח חינוכי רלוונטי ומשמעותי עם התלמידים.

נוסף על כך, משרד החינוך מציע ערכה לפעילות בית ספרית משותפת בין הורים וילדים, ושמה "בלב הקהילה", כדי לחזק את שיתוף הפעולה בין בית הספר להורים במניעת התנהגויות שיש בהן סיכון ברשת. הפעילות מיועדת לבתי הספר היסודיים ומטרותיה הן יצירת דיאלוג בין מורים, לבין הורים ולבין ילדים בנושא הגלישה ברשת והגברת מעורבות ההורים בדפוסי הגלישה של ילדיהם. בסוף הפעילות, ההורים והתלמידים חותמים על אמנה משפחתית בנושא כללי בטיחות בגלישה באינטרנט.

ערוץ נוסף שנועד לחזק את הקשרים בין בית הספר לבין הקהילה, הוא דף הפייסבוק של משרד החינוך שנושאו "אתיקה ומוגנות ברשת". באתר הפייסבוק אפשר למצוא מידע עדכני לגבי כללי בטיחות, הודעות על וירוסים המצויים ברשת, תכניות שפועלות בתחום זה, וכתבות בסוגיית הקשורות לאתיקה של גלישה ברשת (משרד החינוך, 2011).

במישור הארגוני המשרד פועל בכמה תחומים כדי לקדם את נושא בטיחות הגלישה. בהתאם לחוזר מנכ"ל תשס"ד, מנהל בית הספר ימנה רכז תקשוב בית ספרי שתפקידיו, בין היתר, יהיו: התקנת תוכנות סינון וחסימה של אתרי מידע שאינם רצויים כגון: פורנוגרפיה, אלימות, שטנה וכדומה (חוזר מנכ"ל, 2004). כמו כן, תפקיד רכז תקשוב בית ספרי לפקח על התכנים המוצגים באתר בית הספר, כדי למנוע פגיעה בתלמידים או בצוות החינוכי. הרכז ינהל את האתר המקוון וידאג לפקח על התכנים העולים בפורמים ובדיונים המתקיימים בו. אם ישנם תכנים שעלולים לפגוע בתלמידים או במורים, הרכז ידאג להסירם ויפעל למניעת הישנות התנהגויות אלו (חוזר מנכ"ל, 2003). חוזר המנכ"ל דן גם בסוגיית ההגנה על פרטיותם של התלמידים ומציין כי חלה חובה על בית הספר לשמור על פרטיות התלמידים ואסור לפרסם שום פרט מזהה שלהם באתר המקוון של בית הספר. במידה שבית הספר מעוניין לפרסם פרטים, יש לקבל אישור בכתב מהורי התלמיד (חוזר מנכ"ל, 2003).

הצעות נוספות לפעילות מניעה, בהתאם לספרות המחקר

אחד ההיבטים המרכזיים בתוכניות מניעה של התנהגויות שיש בהן סיכון הוא חשיבות העברת מסרים חינוכיים באמצעות שילוב בין שלושה הממדים: הרגשי, חוויתי והקוגניטיבי. ההנחה היא כי שילוב בין הממדים יאפשר הטמעה טובה יותר של המסרים החינוכיים (Glick, 2006). נוכח האמור, על המורים לדאוג שהפעילות החינוכית תכלול את שלושת המרכיבים ותהיה מותאמת לגיל התלמידים. לדוגמה, אפשר לשלב בהפעלת תכנית המניעה פעילויות כגון: צפייה בסרט שעוסק בתחום, קריאת סיפור קצר או כתבה בעיתון, משחק סימולציה, הרצאה של קצין משטרה ודיונים קבוצתיים.

ספרות המחקר מורה כי תכניות מניעה מתחלקות לשלוש רמות: מניעה ראשונית, שניונית ושלישונית. רמות אלו נבדלות מבחינת העתוי שבו מתקיימת פעילות המניעה, מטרות תכנית המניעה ואוכלוסיית היעד שלה (Albee & Swift, 1995; Pranski, 1991). מניעה ראשונית מתבצעת לפני התרחשות התנהגות הסיכון, היא ניתנת לכלל האוכלוסייה, ועיקרה הסברה והקניית ידע מתוך כוונה להשפיע על עמדות הציבור. דוגמה לכך הם תשדירי ההסברה המשודרים בכלי התקשורת. מניעה שניונית מכוונת לאוכלוסייה מצומצמת יותר, הנמצאת ברמת הסתברות גבוהה לביצוע התנהגות הסיכון (מבחינת משתנים סוציו־דמוגרפיים). תכניות מניעה ברמה זו, מותאמות לאוכלוסיה שבסיכון והן ממוקדות יותר. דוגמה לכך היא תכנית המניעה "חינוך לתעבורה" המועברת בבתי הספר התיכוניים לקראת גיל הוצאת רישיון הנהיגה. מניעה שלישונית ניתנת לאחר התרחשות התנהגות הסיכון, ומתוך מטרה למנוע את הישנותה. מניעה זו ניתנת ליחים קרובות לצד פעילותה של מערכת אכיפת החוק (לדוגמה טיפול קצין מבחן לנוער או תכניות מניעה המיועדות לנוער החוסה תחת צווי משפט).

אפשר לבחון את תפקידה של מערכת החינוך בהקשר להתנהגויות סיכון באינטרנט בשלושת רמות המניעה, כפי שיפורט להלן:

ברמת המניעה הראשונית למערכת החינוך ארבעה תפקידים מרכזיים:

- הקניית מודעות לסכנות הקיימות במהלך הגלישה – בחינת דרכי ההתמודדות של משרד החינוך מלמדת כי הוא פועל במגוון דרכים כדי להעביר את המסרים לגבי הסכנות באינטרנט.
- הקניית מודעות לגבי גלישה מושכלת באינטרנט – מן הראוי שהפעילות החינוכית המועברת בנושא תכלול התייחסות גם להשפעות השליליות הנלוות לגלישה מרובה באינטרנט, כפי שעולה ממצאי המחקרים בתחום (כלומר, פגיעה בהישגים בלימודים, ירידה בפעילויות החברתיות ובפעילות פנאי, פגיעה פיזית כתוצאה מישיבה מרובה ליד המחשב וכדומה). ההנחה היא שככל שהדור הצעיר יהיה מודע יותר לנזקים הנלווים לגלישה מרובה ברשת, כך תהיה נכונות גדולה יותר לצמצום והגבלה של הזמן המוקדש לפעילות זו.
- עידוד הדיווח לגבי מצבי סיכון – מן המחקרים לומדים כי מרבית הילדים שהיו קורבנות להטרדה חברתית או מינית ברשת, אינם מדווחים על כך למבוגרים (Basely, 2006). אמנם, משרד החינוך מתייחס במסגרת פעילות המניעה גם לבריונות וירטואלית ולנזק הנגרם לקורבן. אולם, ההצעה היא לפתח בתלמידים מודעות רחבה יותר לחשיבות הדיווח תוך כדי הדגשת ההיבטים הערכיים של התנהגות פרו-חברתית ועזרה לזולת. לדוגמה: דיווח לגבי נער שכותב תכנים אובדניים בבלוג עשוי להציל את חייו; דיווח לגבי בריונות חברתית יתרום להפסקתה ולמניעת החרפת הנזק לקורבן; דיווח על הטרדות מיניות יסייע באיתור פדופילים וכיוצא באלה. יש לציין, כי ההימנעות מדיווח נובעת בעיקר מהעובדה שהדיווח נתפס כהלשנה וילדים חוששים מסנקציות חברתיות-שליליות שיבואו בעקבות הדיווח. לכן, אחת המטרות המרכזיות היא לעודד את הדיווח לגבי מצבי סיכון אליהם נחשפו בפניהם במהלך הגלישה באינטרנט. כדי להתמודד עם בעיה זו, יש להדגיש את ההיבט הערכי החיובי ואת תפיסת החוק לגבי חשיבות הדיווח על עברות לאלימות. כמו כן, יש להציע לתלמידים ערוצים לדיווח אנונימי, כמו פיתוח קווי דיווח באינטרנט באתר בית הספר באופן שאינו דורש הזדהות. ככל שההיבט הערכי יחוזק וככל שיהיו יותר ערוצים לדיווח אנונימי, אפשר יהיה להתערב ולטפל בצורה יעילה יותר במצבי סיכון ברשת.
- חיזוק שיתוף הפעולה בין בית הספר להורים בנושא שימוש באינטרנט – אמנם, משרד החינוך מציע ערכה לפעילות בית ספרית משותפת עם ההורים, אולם מדובר בפעילות נקודתית. נוכח האמור לעיל, חשוב לחזק את הדיאלוג בין בית הספר לבין ההורים בפעילות מתמשכת. בקשר לכך, אפשר להציע קיום סדנאות חינוכיות משותפות להורים ומורים בדומה לסדנאות שמשרד החינוך מציע לצוות החינוכי או קיום פורום מקוון בית ספרי לדיאלוג משותף שבו ישתתפו גם ההורים.

ברמת המניעה השניונית למערכת החינוך יש תפקיד מרכזי בהקניית ידע לגבי מהות החוק של עברות באינטרנט. אוכלוסיית היעד לפעילות זו היא בעיקר בני הנוער שחצו את גיל האחריות הפלילית (גיל 12 שנים ומעלה). בקרב קבוצת גיל זו ישנה הסתברות גבוהה יותר לביצוע עברות מחשב, ולכן, המטרה היא לפתח אצלם מודעות לגבי מהות החוק, תוך כדי הדגשת תחושת האחריות האישית לגבי פעילותם ברשת. אומנם הפעילות החינוכיות הניתנות בידי משרד החינוך מתייחסת למהות החוק, אולם כדי להעמיק את ההבנה בנושא, אפשר לזמן לחטיבות הביניים או לבתי הספר התיכוניים קצין מניעה ממחלק הנוער שירצה בנושא. לנוכחות קצין מחלק הנוער בעת העברת הנושא עשויה להיות תרומה משמעותית להבנת חשיבות הנושא, שכן, הנזק שנגרם בעבריינות וירטואלית אינו מורגש תמיד ולכן קיימת תחושת עמימות לגבי קיומה של עברה ואחריות אישית מצד המבצע (Bargh et al., 2002). ההנחה היא שהסברת החוק, לצד דיון והצגת אירועים של עבריינות וירטואלית, יפתחו בקרב בני נוער אסטרטגיות קוגניטיביות שיסייעו לזהות מצבים דומים ולהימנע מליטול סיכונים במהלך הגלישה ברשת.

ברמת המניעה השלישונית, יש למערכת החינוך תפקיד מרכזי בפיתוח תכנית טיפול והתערבות בקרב קורבנות לעברות מחשב, שכן מורים ואנשי חינוך מוצאים את עצמם לעתים קרובות חסרי אונים כאשר הם נדרשים לסייע לתלמיד הקורבן או להתמודד עם הוריו מהלך הטיפול בו (Sela-Shayovitz, forthcoming).

נוכח האמור לעיל, תפקיד הצוות החינוכי הוא לגבש דרכי טיפול בתלמידים שהם קורבנות, ובעיקר תלמידים שהם קורבנות לבריונות חברתית וירטואלית. ההנחה היא שהיערכות מתאימה – הכוללת הגדרת מטרות התערבות, קביעת אסטרטגיות לגבי אופי ההתערבות ושיתוף הגורמים המקצועיים בקהילה – תקל על מערכת בית הספר להתמודד עם הנושא. בית הספר צריך לגבש מדיניות באילו נסיבות הטיפול יעשה בידי הצוות החינוכי: האם הטיפול יעשה בשיתוף עם ההורים, האם התלמיד יופנה לגורמים מקצועיים בקהילה, האם תיערך במקביל פעילות הסברה בבית הספר וכיוצא באלה.

לצד הטיפול בתלמיד הקורבן, ישנה חשיבות מרכזית לקבוע קווי יסוד לטיפול בתלמידים שעברו עברות מחשב. בדרך כלל, מערכת החינוך אינה נוהגת להתערב ולטפל בתלמידים אלה. לחילופין, לעתים קרובות היא מסתפקת בהענשתם. מכאן, שתפקיד הצוות החינוכי הוא לפתח אסטרטגיות טיפול שיכללו התייחסות להיבטים אישיותיים, משפחתיים וחברתיים, שילוב ההורים והגורמים המקצועיים בקהילה. חשוב שהתוכנית תכלול קווי יסוד לטיפול ובה התייחסות לרמת ההתערבות הנדרשת. כלומר, קביעת קווי היסוד שיתנו מענה להיבטים הבאים: באילו נסיבות הטיפול יהיה בידי הצוות החינוכי ומה יהיה אופיו; באילו נסיבות יש לערב גורמים מן הפיקוח על בית הספר; כיצד יתבצע הקשר מול הורי התלמיד; באילו מקרים יש להפנות את התלמיד לטיפול בקהילה; באילו מקרים יש לדווח למשטרה וכיוצא באלה.

סיכום

מספרות המחקר עולה כי הגלישה באינטרנט חושפת בפני הילדים ובני הנוער מגוון רחב של סכנות הן בהקשר של קורבנות לעברות והן בהקשר של עבריינות וירטואלית במהלך הגלישה. חלק מן המורים סבורים שאין זה מתפקידם להתערב ולטפל בתקשורת החברתית המתקיימת באינטרנט, שכן פעילות זו נעשית בעיקר מחוץ לשעות הלימוד בבית הספר (Hinduja,2008).

אמנם, משרד החינוך מציע מגוון פעילויות חינוכיות המותאמות לתלמידים בשכבות הגיל השונות, אולם פעילויות אלו הן בעיקר פעילות נקודתית המתקיימת ברמת המניעה הראשונית. יתר על כן, מרביתן מתבצעות בעיקר ביום הלאומי לגלישה בטוחה ברשת (ב־8 בפברואר מדי שנה).

בעקבות האמור לעיל, יש צורך בהיערכות רחבה יותר של מערכת החינוך לגבש תכנית מניעה רב־שנתית, שתכלול התייחסות גם לרמות המניעה השניונית והשלישונית, וכן להיבטים של העמקת הידע המקצועי של המורים בתחום. ההנחה היא כי גיבוש תוכנית מניעה רחבה לצד הרחבת ההכשרה הניתנת למורים בנושא, יגבירו את תחושת המסוגלות האישית של המורים להתמודד עם מניעת התנהגויות שיש בהן סיכון באינטרנט.

מקורות

אילני, ע' (2008). אמו של האנלייזר: "האף־בי־איי תפר לו תיק". *הארץ*, כתבה מתאריך:7/9/2008.

בוניאל־ניסים, מ' וברק ע' (2009). "פרו־אנה": נערות עלומות באינטרנט. *מפגש לעבודה חינוכית־סוציאלית*, 171–189

דוח הכנסת (2010). *פיקוח והגבלות על תכנים באינטרנט לצורך הגנה על ילדים ובני נוער*. בעריכת א' וייסבלאי. ראו באתר הכנסת:
http://www.knesset.gov.il/mmm/data/docs/m02407.doc

הראל־פיש, י', קורן, ל', פוגל־גרינולד, ח', בן־דוד, י' נוה, ש' (2009). *נוער בישראל: בריאות רווחה נפשית וחברתית ודפוסי התנהגויות סיכון*. אוניברסיטת בר אילן ומשרד החינוך

חוזר מנכ"ל משרד החינוך (2004). ראו באתר משרד החינוך:
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/applications/mankal/arc//sd9ak3_6_6.htm

חוזר מנכ"ל משרד החינוך (2003). נמצא באתר משרד החינוך:
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/applications/mankal/arc//sc7ak3_6_3.htm

למיש, ד' (2006). *לגדול עם הטלוויזיה: המסך הקטן בחייהם של ילדים ובני נוער*. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה

למיש, ד', ריב"ק, ר' ואלוני, ר' (2009). ילדים ישראלים גולשים באינטרנט: מפאניקה מוסרית להורות אחראית. *מגמות*, 46, 2–1, 137–163

משרד החינוך והתרבות (2005) *מחנכים לגלישה בטוחה*. המינהל למדע וטכנולוגיה, הפיקוח על מידענות, אתיקה וערכים ברשת. ראו באתר רשת עמל:
http://www.amalnet.k12.il/sites/informatic/nevona/documents/hitnahagut_index.htm

משרד החינוך (2011). *אתיקה ומוגנות ברשת*. דף הפייסבוק של משרד החינוך.
http://he-il.facebook.com/media/set/?set=a.202942546408553.44307.202942413075233&type=1

מנור מולדון, א' ורומי, ש' (2009). האינטרנט כמשאב לעבודה עם נוער בסיכון: עמדות של נוער בסיכון ונוער נורמטיבי כחפי השימוש באינטרנט. *מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית*, 29, 143–170

משרד החינוך (2009). *היום הלאומי לאינטרנט בטוח – הודעה לעיתונות*, הודעה לעיתונות, 15 לפברואר 2009.

משרד החינוך (2011). ריכוז חומרים ליום הלאומי, אתר מינהל מדע וטכנולוגיה, ראו באתר משרד החינוך:
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/Meidaanut/Etika/2010/

סלע־שיוביץ, ר' (2004). השפעת האלימות במשחקי המחשב על הילדים. *במכללה – מחקר עיון ויצירה*, 18, 161–176.

Albee, G. & Swift, C. (1995). Introduction to Sexual Assault and Abuse: Context of *Prevention*. *Prevention in Human Services*, 12(2), 1-11

Anderson, C.A., Berkowitz, L. Donnerstein, E., Huesmann, L.R. Johnson, J.D. Linz, D., Malamuth, N.M. & Wartella, E. (2003). The Influence of Media Violence on Youth. *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 81-110.

Bargh, J.A., McKenma, K. Y. A. & Fitzsimons, G. M. (2002). Can you see the real me? Activation and expression of the „true self" on the internet. *Journal of Social Issues*, 58, 33-48

Carnagey, N.L., Anderson. C. A., & Bushman, B.J. (2006). The effect of video game violence on physiological desensitization to real-life violence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 489-496

Chase, E. & Statham, J. (2005). Commercial and Sexual Exploitation Of Children and Young People in the

UK — A Review. *Child Abuse Review*, 14, 4-25

Glick, B. (2006). *Cognitive behavior intervention for youth at risk*. Civic research institute, New Jersey, USA

Ferguson, C.J., Miguel, C.S., & Hartley, R.D. (2009). A Multivariate Analysis of Youth Violence and Aggression: The Influence of Family, Peers, Depression, and Media Violence. *The Journal of Pediatrics*, 155, 904-908

Kimberly, J. Finkelhor, D., & Wolak, J. (2005). Protecting youth online: family use of filtering and blocking software. *Child abuse and Neglect*, 29, 753- 765

Kowalski, R. M, Limber S, & Agatston, P. (2007). *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. Malden, Massachusetts: Blackwell

Majid, Y. (2005). The Novelty of "Cybercrime": an assessment in Light of Routine Activity Theory. *European Journal of Criminology*, 2, 407- 427

Mesch, G.S. (2009). Social bonds and Internet pornographic exposure among adolescents. *Journal of Adolescence*, 32, 601-618

Mesch, G.S. & Talmud, I. (2007). Similarity and the Quality of Online and Offline Social Relationships among Adolescents in Israel. *Journal of Research on Adolescence*, 17(2), 455–466

Mesch, G.S. (2001). Social relationships and internet use among adolescents in Israel. *Social Science Quarterly*, 82, 329-340

Mitchell, K.J., Finkelhor, D. & Wolak, J. (2003). The exposure of youth unwanted sexual martial on the internet. *Youth & Society*, 34, 330- 358

Newman, G.R. (2008). Identity theft and opportunity. *Crime Prevention Studies*, 23, 9-31

Potter R. H. & Potter, L.A. (2001). The internet, cyberpron and sexual exploitation of children: moral panic and urban myths of middle class parents. *Sexuality & Culture*, 5, 31-48.

Qing, L. (2004). Cyber-bullying in schools: Nature and extent of adolescents' experience. *American educational research association*. http://people.ucalgary.ca/~qinli/publication/cyberbully_aera05%20.html

Richardson, C. R., Resnick, P. J., Hansen, D.L. & Derry, H.A. (2002). Does Pornography-Blocking Software Block Access to Health Information on the Internet? *JAMA- the journal of American medical association 288*, 2887-2894 begin_of_the_skype_highlighting

Taylor, R., Caeti, T., Loper, K., Fritsch, E.J. & Liederbach, J.(2006). *Digital Crime and Digital Terrorism*. Pearson, New Jersey

Yar, M. (2005). Computer Hacking: Just another Case of Juvenile Delinquency. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 44, 387-399

Online Risk Behaviors among Children and Youths

Revital Sela-Shayovitz

Abstract

The accelerated globalization process over recent decades and the transformation of the computer into a dominant component of children and youth's leisure activities have evoked public concern regarding their exposure to risk situations on the internet. Youths perceive the internet as a free and equal arena, and their frequency of surfing is higher than in any other age group. Surfing the internet challenges young people with a variety of choices, but also exposes them to many risk situations. The aim of the current study is to review children and youth's online risk behaviors — both as victims of crimes and as perpetrators of crimes. This paper's contribution to the existing research literature is to raise awareness among education personnel to risk behaviors that exist online and to stoke a discussion about coping and prevention methods to these risk situations in the education system.